

УДК 378.096

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД 1919–1933 рр.

Ольга Башкір

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002*

На основі аналізу педагогічної літератури та вивчення архівних матеріалів узагальнено досвід роботи кафедри педагогіки. З'ясовано, що науковий потенціал реорганізованих 1919 р. університетів, особливості підготовки вчителів Вищих жіночих курсів стали підґрунтям для створення науково-дослідницьких установ у галузі педагогіки – спеціально організованих кафедр, а також інститутів народної освіти. Доведено, що кафедри педагогіки з чітко сформованими завданнями й традиціями підготовки майбутніх учителів і наукових кадрів вищої школи стали невід'ємною структурною складовою класичних вищих педагогічних навчальних закладів, організованих 1933 року.

Ключові слова: кафедра, кафедра педагогіки, вищий педагогічний навчальний заклад, педагогічна освіта.

Питання розвитку педагогічної освіти України дедалі частіше зумовлюють інтерес вітчизняних науковців. Це пов'язано з інтеграційними процесами України у світовий освітній простір, доступністю до архівних матеріалів, можливістю їхнього вивчення, узагальнення та впровадження кращих здобутків підготовки майбутніх учителів. Досвід роботи вищих педагогічних навчальних закладів (ВПНЗ) є невичерпним джерелом підвищення рівня професіоналізму майбутнього вчителя, кваліфікації професорсько-викладацького складу кафедр, якості управління навчальними закладами, факультетами, кафедрами.

Кафедра педагогіки при імператорських університетах у ХІХ ст. готувала викладачів, які не проявляли бажання займатися масовою освітою народу. То того ж теоретико-методологічне забезпечення кафедри було на стадії розроблення. На зламі ХІХ–ХХ ст. в Україні діяли різного роду освітні установи (Тимчасові педагогічні курси, Наукові товариства, Вищі жіночі курси тощо), які займалися підготовкою майбутнього вчителя або лише на останньому випускному курсі (Одеські вищі жіночі курси), або за вибором самого курсиста, який у майбутньому хотів присвятити себе педагогічній діяльності (Харківські та Київські вищі жіночі курси). З огляду на соціально-економічні детермінанти [2] в 20-ті роки ХХ ст. в Україні вибудувалася чітка

структура ВНЗ педагогічного спрямування – інститутів народної освіти (ІНО), цільовим призначенням яких стала підготовка масового вчителя для середньої школи. Особливе місце в новоутворених навчальних закладах відводили педагогічним дисциплінам, а саме, кафедрі педагогіки, напрямки роботи якої передбачали всесторонню організацію становлення й розвитку майбутнього вчителя, постійне вдосконалення професійної (викладацької та науково-дослідницької) майстерності суб'єктів кафедри.

Аналіз процесу становлення педагогічної освіти України, вивчення розвитку сучасної освітньої системи та наукових розробок вітчизняних дослідників (В. Астахова, К. Астахова, І. Важинський, Н. Дем'яненко, Л. Зеленська, С. Золотухіна, С. Лупаренко, Н. Карнаух, С. Куліш, Л. Нечепоренко, І. Прокопенко та ін.) засвідчує, що вдосконалення педагогічної освіти потребує не лише постійного оновлення змісту, а й узагальнення накопиченого досвіду роботи кафедр педагогіки ВПНЗ. Питання розвитку вітчизняної вищої педагогічної освіти в період тимчасової відсутності університетської освіти зумовили *мету* статті: визначити місце кафедри педагогіки в системі педагогічної освіти України в 1919–1933 рр.

Відомо, що в лютому 1850 р. з метою покращення педагогічної підготовки студентів університетів оприлюднено постанову “Про затвердження в університетах особливої кафедри педагогіки”. Однак з огляду на історичні події і соціальні чинники кафедра педагогіки функціонувала періодично. Підготовкою вчителів протягом 1850–1919 рр. займалися різного роду педагогічні курси, інститути. Понад півстоліття тривало формування цільового призначення кафедри педагогіки – підготовка вчителя та науковця.

З ліквідацією педагогічних інститутів при університетах процес підготовки вчителів не був послідовним. Згідно з розпорядженням Ради Міністрів Народної освіти від 16 листопада 1863 р. викладання педагогіки в університетах покладали на професора психології або філософії. До того ж університети не могли повноцінно забезпечити навчальні округи педагогічними кадрами, що зумовлює відкриття значної кількості педагогічних курсів.

У контексті означуваного вище розпорядження потрібно наголосити на значному внеску у становленні кафедри педагогіки завідувача кафедри філософії Новоросійського університету Микола Миколайович Ланге. Виокремивши від філософії педагогіку й історію педагогіки, розробивши програми означених дисциплін, М. М. Ланге клопотав перед міністром освіти Кассо і піклувальником Одеського округу Сольським про відкриття кафедри педагогіки, яка б займалася підготовкою студентів до педагогічної діяльності: “Я переконаний, що благо нашої середньої школи не тільки вимагає вивчення педагогіки в університетах, а й заснування в них спеціальної і самостійної

кафедри педагогіки, звідки вплив би науковий напрям у цій галузі, як це має у Німеччині і Франції” [4, с. 40].

Однак М. М. Ланге так і не вдалося відновити кафедру педагогіки. Повноцінно свої педагогічні ідеї освітній діяч зумів утілити в життя на Вищих жіночих педагогічних курсах Одеси, які створені за його ініціативи й очолював у 1903р., де третій рік навчання було присвячено педагогічній теорії і практиці.

Педагогічним дисциплінам на Вищих жіночих педагогічних курсах в Одесі надавали великого значення, на відміну від відповідних навчальних закладів Києва та Харкова, де педагогіка не була обов’язковою. Серед предметів курсових іспитів, які були в списку рекомендованих для осіб, які бажали присвятити себе педагогічній діяльності, відзначено педагогіку (теорія та історія) в обсязі лише 4 год [7, с. 12].

Відомо, що протягом 1919–1921рр. університети України було розформовано. На їхній базі з приєднанням відповідних відділень вищих жіночих курсів і деяких інших навчальних закладів у Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі були створені інститути народної освіти (ІНО) у складі факультетів професійної освіти і соціального виховання.

У цей час виник Науковий комітет, який посприяв розвитку науко-дослідницьких кафедр по всій Україні. В існуючій системі професійно-технічної та наукової освіти науково-дослідницькі кафедри завершили побудову вишів. Перед кафедрами постало завдання розробки та перевірки нових методів, нових шляхів у науці [6].

З’ясовано, що підготовка професури теж відбувалася на науково-дослідницьких кафедрах, які існували як при ВНЗ, так і самостійно, а також у науково-дослідницьких інститутах. На факультетах соціального виховання ІНО на базі кафедр педології було створено науково-дослідницькі кафедри педагогіки, співробітники яких займалися підготовкою наукових кадрів і розробленням наукових праць здебільшого експериментального характеру. Важливе місце серед зазначених установ посідає Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), який утворився на базі науково-дослідної кафедри педагогіки Харківського ІНО.

Аналізуючи процес становлення педагогічних установ, О. І. Попов [8] зазначив, що до жовтневої революції Україна не мала державних науково-дослідницьких установ в галузі педагогіки. У 20-х роках в Україні організовано: інститут у Харкові, кафедри у Києві та Одесі, секцію кафедри в Ніжині; у Дніпропетровську та Луганську відкрито філії інституту педагогіки; у Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську працювали Дослідні станції соцвиху з кабінетами соціальної педагогіки та лікарської педагогіки; в низці округових міст (Полтава, Суми та ін.) аналогічно діяли кабінети соцвиху; при деяких українських педвишах розвивали свою діяльність

педагогічні кабінети. Крім того, у всіх більших містах України (близько півтора десятка) діяли науково-педагогічні товариства та педагогічні станції наукових товариств, а також не менше педагогічних журналів (до десяти в одному Харкові). Отже, України мала величезну мережу активних осередків науково-педагогічної думки. “Не як “науку для науки” будуюмо ми в наші дні педагогіку, а як систему знань і вмінь, необхідних для відродження країни”, – узагальнив директор УНДІПу Попов О. І.

У ході дослідження з’ясовано, що до складу УНДІПу входили три основні відділи, які студіювали відповідні галузі педагогіки: відділ соцвиху, профосу, політосу. Крім того, поза відділами існувало кілька наукових осередків (секцій, комісій тощо), що мали значення для кожного із значених відділів, і становили ніби загальний відділ інституту: Секція науки про поведінку, Секція історії педагогіки та систем освіти, Секція санітарної педагогіки, Секція педагогіки мистецтва тощо [8].

Крім того, до наукових частин інституту, що мали загальноінститутське (міжвідділове) значення, належали такі частини: 1) учбова частина, що провадила навчально-підготовчу працю з аспірантами (проведення загальнообов’язкових семінарів, практичних занять, вивчення чужоземних мов тощо); 2) лабораторія експериментальної педагогіки для суто науково-дослідницької праці робітників інституту і практикумів для аспірантів; 3) книгозбірня інституту, яка обслуговувала насамперед робітників інституту, а також широкі кола педагогів м. Харкова та багатьох міст України, а подеколи і СРСР; 4) редакція періодичного органу інституту “Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології”.

Відділ соцвиху (керівник – директор інституту проф. О. І. Попов) – найстаріший і найчисленніший в інституті. Наукова робота соцвихівців почалася раніше, ніж на інших ланках освітньої системи. **Відділ** провадив свою роботу в шести секціях та кількох комісіях. Секції відділу розподілялися, за педагогічним принципом й охоплювали дітей різного віку: 1) секція переддошкільництва; 2) секція до шкільництва; 3) секція шкільництва (трудшкола) – вивчали проблеми організації поведінки дитинства відповідного віку; 4) секція педагогіки особистості (з дефектологією); 5) секція педагогіки колективу підходили до вивчення дитинства як явища суто соціального, разом із 6) секцією комдитруху створювали певний комплекс – ділянку педагогіки, що вивчала поведінку дитини і проблему соціального виховання “для суспільства, через суспільство і силами суспільства”.

Найбільша секція – *дидактики й методики шкільної праці* (кер. проф. О. Г. Дяков) вивчала педагогічний процес у школі методом експерименту. Проблеми комплексної системи навчання, утворення найдоцільніших і найпродуктивніших методичних засобів і технічних способів навчання – такі

завдання секції. Секція видала низку наукових праць, апробованих інститутом. Особливу увагу привертала праця про методику й техніку письма в школі, методику викладання суспільствознавства та про побудову радянської дидактичної системи. Остання тема була колективною роботою секції.

На 1930 рік до планів секції входила поглиблена робота стосовно змісту навчально-виховного процесу в трудшколах, методики й техніки в трудшколах різних предметів шкільного навчання, розробки методики кожного навчального предмета в трудшколі, профшколі та ВНЗ, а також у школах політосу.

Секції переддошкільна (кер. С. С. Лівшина) та дошкільна (кер. проф. А. І. Гендріхівська) вивчали основні спеціальні та соціальні (за термінологією проф. І. П. Соколянського та за його методикою) навички в дітей переддошкільного та дошкільного віку. Обидві секції працювали над узагальненням і вивченням практичних матеріалів, що стосувалися організації відповідних дитячих установ для дітей молодшого віку, студіювали відповідну літературу, виступали з доповідями на Українських та Всесоюзних з'їздах. За поданням секцій відбувалася організація так званих "досвідно-опірних" дитячих установ, важливих для кожної секції як наукової бази. Такого типу дитячий садок було організовано при інституті.

Секція колективознавства (кер. проф. О. С. Залужний) вивчала поняття колективу, його структуру, закони розвитку та методик дослідження. Члени секції активно працювали над темою "Методика прищеплення навичок організованості в шкільній групі". З декількома дитячими колективами Харкова було проведено експеримент, тестове обстеження, спостереження, збір додаткових відомостей за окремими методиками.

Секція *педагогіки особистості* (кер. проф. І. П. Соколянський) працювала над питаннями фізичної дитячої дефективності. У розпорядженні секції була єдина на всю Україну установа – дитячий будинок для сліпоглухонімих дітей з лабораторією, яка належала Укрсоцвихові. Аспіранти інституту на чолі з керівником секції провели колосальну роботу стосовно вивчення поведінки людської особистості та методики її організації.

Відділ профосу (кер. проф. С. Д. Стрельбицький) з дослідною станцією при ньому (кер. проф. А. М. Мандрика) засновані в 1929 р. До їхніх завдань входила розробка тем: "Підготовка до вивчення винахідників", "Дослідження ефективності навчання окремих шкільних предметів у профшколах та школах ФЗУ", "Підготовка до проведення виробничого навчання", "Психотехнічні дослідження", "Вивчення впливу тестів на знання учнів", "Практичні засоби усталення надійності й інших показників тестів", "Вивчення інтересів підлітків у школах ФЗУ", "Розробка тем для характерологічних спостережень в школах профосу", "Вивчення суспільної праці учнів школи ФЗУ та

профшколи”. До відділу входили такі секції: індустріально-технічної профосвіти, сільськогосподарської профосвіти, соціально-економічної профосвіти тощо.

Відділ політосу (кер. проф. М. С. Волобуєв) диференціювався в 1929 р. на такі секції: масової політосвіти, шкільної роботи, бібліотечної роботи, антирелігійної роботи та екскурсійно-виставочно-музейної роботи. Крім цих секцій, при відділі працював семінар та кабінет політосвітробітника. Щодо кабінету, то він як установа укрполітосу НКО, в науковій своїй частині був підпорядкований інституту педагогіки як його науково-практична база.

Також до складу інституту входили непідпорядковані трьом його основним відділам секції: науки про поведінку (кер. проф. В. П. Волобуєв) та секція історії педагогіки та системи освіти (кер. проф. О. І. Попов).

Наприкінці 20 років ХХ ст. інститут мав тісний зв'язок з науково-педагогічною спільнотою та установами України, СРСР та частково з-за кордону. Інститут займався розв'язанням проблем тогочасної педагогічної дійсності, мав зв'язки з периферією, запрошував до тісної співпраці вчителів шкіл і професорів педагогічних ВНЗ з інших міст України. Силами інституту організовано педагогічну секцію Харківського наукового товариства – суспільно-наукову організацію, яка розробляла теорії ґрунтуючись з широкою педагогічною громадськістю. Крім того, колектив інституту розробив науково-педагогічну літературу з деяких галузей педагогічної науки і поповнив уже існуючий бібліотечний фонд.

Отже, підготовка вчителів у Харківському ІНО відбувалася силами УНДІПу, інші кафедри педагогіки на базі ІНО України були своєрідними філіалами інституту педагогіки.

Аналізуючи процес розвитку вищої педагогічної освіти України, відзначимо, що на підставі положення про “Реорганізацію мережі педагогічних навчальних установ” від 21 лютого 1930 р. ІНО було реорганізовано на два навчальні заклади: інститути індустріально-педагогічні та інститути соціального виховання. Упродовж 1930–1933рр. утвердилася єдина система національної педагогічної освіти: частина інститутів соціального виховання реорганізувалася в педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання. Напрями діяльності кафедр педагогіки при них значно розширились: від наукового до навчально-методичного, організаційного, політико-просвітницького.

Зазначене положення не стало завершальним для педагогічної освіти. Пізніше педагогічний виш зазнав подальших реорганізацій. Згідно з постановою заступника НКО Кузьменко від 12 червня 1931 р. та з розпорядженням сектору Кадрів НКО від 15 червня 1931 р. Харківський інститут Соцвиху з 1 липня цього ж року реорганізовано на Харківський інститут народної освіти (з 1932 р. Всеукраїнський інститут народної освіти

імені М. О. Скрипника), який очолював Й. Г. Подольський із такими факультетами: організаторсько-інспекторський, що готував організаторів-методистів народної освіти; педоголо-педагогічний – викладачів-методистів з педології й педагогіки для педтехнікумів і педологів для дослідно-педагогічних кабінетів; комдитруху – методистів-організаторів КДР [9, арк.1]. Пізніше виник шкільний факультет.

Згідно з наказом № 17 по ХІНО від 23 вересня 1931 р. з 1 жовтня 1931–1932 н.р. функціонували такі кафедри: кафедра марксизму-ленінізму, кафедра нацпитання, історії, політекономії, мови й літератури, педагогіки, організації освіти, педології, анатомії-фізіології, кафедра КДР, математики, фізики й виробничого навчання, хімії, біологічних дисциплін, сільського господарства. Зокрема, на кафедрі педагогіки читали марксівську педагогіку й художнє виховання. Завідував кафедрою Т. П. Гарбуз [9, арк. 16]. Отже, з цього часу і при Харківському ІНО почала функціонувати самостійна кафедра педагогіки. Однак тісний зв'язок з УНДІПом залишився, адже саме співробітники інституту педагогіки поповнили професорсько-викладацький склад кафедри педагогічного інституту.

З першого вересня 1933р., відповідно до постанови колегії НКО про реорганізацію системи педагогічної освіти, ВУІНО імені М. О. Скрипника перетворився на Харківський педагогічний інститут. На момент заснування до складу інститут входили кафедри: марксизму-ленінізму (проф. Сидоровіч), педагогіки (проф. Гарбуз), педології (проф. Залужний), хімії (проф. Казанський), мови (проф. Сулима), літератури (проф. Парадизький), математики (проф. Скрильов), фізики (т.в.о. Карлова), історії (проф. Подольський), КДР та позашкільної освіти (проф. Ярославенко), біологічних дисциплін (біологія, анатомія, фізіологія) (проф. Катков), військової та фізичної культури (Худобін).

Решта інститутів соціального виховання і професійної освіти України також реорганізувалися в педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання (Київ, Одеса, Ніжин). При інститутах на базі добре обладнаних педагогічних технікумів створювали вчительські інститути, що готували кадри для V–VII класів [3]. Перед ВПНЗ України було висунуто ряд вимог як до структурних їхніх підрозділів (створення наукових кафедр, рад, комісій, введення нових спеціальностей, факультетів або, навпаки, їх ліквідація), так і до особистісних якостей “викладовців” [5].

Отже, на підставі дослідження можна виокремити в означуваному періоді два етапи розвитку вищої педагогічної освіти. Перший етап (1919–1930) – це період пошуку нової оптимальної системи, моделі радянської системи педагогічної освіти, посилення загальнодержавного курсу на побудову нового суспільства. Другий етап (1931–1933) – час утвердження єдиної системи вищої педагогічної освіти України, період визначення

цільового призначення педагогічного вишу з чітко визначеними традиціями обов'язкової кафедри педагогіки при ньому.

З моменту відтворення в Україні університетської системи освіти (1933) відновилися й університетська кафедра педагогіки. Подальша співпраця кафедр педагогіки вищих педагогічних навчальних закладів та університетських кафедр педагогіки сприяла організації численних міжвишівських конференцій, виходу наукових збірників, розробці спільних планів наукових досліджень, взаємообміну досвідом, що може бути перспективною подальших розвідок у цьому напрямі наукового пошуку.

1. *Башкір О. І.* Становлення кафедри педагогіки на Харківщині в 20-ті роки ХХ сторіччя / О. І. Башкір // Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Харків : “Смуґаста типографія”, 2015. – Вип. 50. – С. 148–157
2. *Башкір О. І.* Суспільно-політичні детермінанти організації вищої педагогічної освіти в Харківському регіоні (1919-1933р.р.) / О. І. Башкір, Л. Д. Зеленська // Scientific-Researches. – 2016. – №3. – С. 9–15
3. *Вихрущ В. О.* Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / В. О. Вихрущ. – Київ, 2000. – 22с.
4. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення і перспективи розвитку. Одеська область. / ред. рада вид.: В. Г. Кремінь (гол.) [та ін.] ; редкол. тому О. Я. Чебикін (гол.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2012. – 319с. – С.40.
5. *Золотухіна С. Т.* Т. П. Гарбуз, І. І. Синепол: педагоги, реабілітовані історією / С. Т. Золотухіна, О. І. Башкір // Education and Pedagogical Sciences. – 2016. – № 1 (164). – С. 69–78.
6. *Котов Т.* Науково-дослідницька робота на Україні / Т. Котов // Студент революції. – 1922. – № 1. – С. 27.
7. Краткий обзор истории и современного состояния высших женских курсов в г. Киеве. – Саратов : Тип-фия общества книгопечатников, 1915. – 35с.
8. *Попів О. І.* Український науково-дослідний інститут педагогіки у Харкові / О. І. Попів. – Шлях освіти, 1929. – № 8–9. – С. 130–138.
9. Архів ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Ф. Р-1427, Оп. 7, Спр.3, Арк. 70.

Стаття: надійшла до редколегії 15.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

THE DEPARTMENT OF PEDAGOGY IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION OF UKRAINE IN THE PERIOD 1919-1933**Olha Bashkir***H. S. Skovoroda National Pedagogical University of Kharkiv
Alchevskykh Str., 29, Kharkiv, Ukraine, UA – 61002*

The experience of the Department of Pedagogy in the absence of university education in Ukraine (1919-1933) has been generalized in the article on the basis of the analysis of pedagogical literature and archival materials. The scientific potential of reorganized universities, peculiarities of teacher training at Higher Courses for Women became the basis for the establishment of research institutions in the field of pedagogy – specially organized departments, which operated independently or within educational institutions.

According to the subject of the research, the Department of Pedagogy at the Kharkiv Institute of Public Education, which united the most active and skilled workers of scientific pedagogy in Kharkiv and helped to popularize researches on educational problems throughout the territory of Ukraine, attracts attention. Considering the growth and deepening of the Department work it was renamed the Ukrainian Research Institute of Pedagogy, which defined the activity orientation of the Pedagogy Departments in Ukraine, operating in Kyiv and Odessa. The branches of the Institute of Pedagogy were opened in Dnipropetrovsk and Luhansk. The Research Stations of Social Education with rooms of Social Pedagogy and Medical Pedagogy functioned in Kharkiv, Kyiv, Odessa and Dnipropetrovsk. The similar work was done in the rooms of Social Education in several district cities (Poltava, Sumy etc.). In addition, there were pedagogical rooms, scientific and educational societies and pedagogical stations of scientific societies, and several tens of pedagogical journals functioning at some Ukrainian institutions of higher pedagogical education (IPE).

After a series of reorganizations of pedagogical system in Ukraine in 1930-1933, Departments of Pedagogy with clearly formulated tasks and traditions of training future teachers and scientific staff for higher school became an integral structural component of the classical institution of higher pedagogical education.

Key words: research department, the Department of Pedagogy, Institution of Higher Pedagogical Education, pedagogical education.